

A németiség nehéz útja

Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, JPTE TK Kiadói Irodája 1997. 361. p.

A kötet Tilkovszky Lóránt német tárgyú tanulmányait és előadásainak szövegét gyűjti össze hetvenedik születésnapja alkalmából. Fischer Ferenc köszöntője után a szerző végigtekint pályafutásán, a Horthy-korszak kutatásától a magyarországi kisebbségek és azon belül a németek sorsának tanulmányozásáig. Az időrendiség jegyében először *Németek Nagy Magyarországon* címen kapunk áttekintést a németek középkori betelepedésétől a XVIII. századi újabb nagy hullám érkezésén keresztül a magyarosodás-magyarosítás koráig, a birodalmi német támogatásig.

A magyarországi németek a két világháború között című tanulmány ezt a témát folytatja. A németek helyzetében nagyváltozás következett be ebben az időszakban, mintegy félmillió lélekszámukkal az első helyre kerültek az egyébként nagyon megfogyatkozott magyarországi nemzetiségek sorában. Az 1938-1941 közti területgyarapodás során viszont megint a második helyre szorultak vissza. Jól gazdálkodtak, új hazájukhoz ragaszkodtak (mint általában a németek mindenütt). Magyarország éppen ennek a nemzetiségnek a révén kapcsolódott még szorosabban Európához.

A Német széttagolódás - német népközösség című cikk a németek problematikus helyzetét mutatja a Németországon kívüli területeken. A Kárpát-medencében nagy volt az elmagyarosodás, de 1918 után nemcsak a német kormányzat, hanem az utódállamok is támogatták a német öntudat újjáélesztését. A magyar kormányzat viszont Trianon után leépítette a német iskolarendszert, gyorsítani kívánta az asszimilációt. Az utódállamokban jobb volt a németek helyzete. A német kormányzat titokban ösztöndíjakat juttatott mindenüvé a német értelmiség kinevelése érdekében, 1933-tól kezdve már a nemzetiszocialista ideológia terjesztése érdekében.

Bleyertől Baschig címen a szerző Bleyer Jakab portréját mutatja be, aki sváb származású, öntudatos bácskai német, egyszersmind magyar hazafi volt. 1920-22 között rövid ideig nemzetiségi miniszter, később egyetemi tanár és a magyarországi németiség fő szószólója. De a magyar sovinizmus láttán a német kisebbségi jogok megszerzése érdekében titokban igénybe vette a német kormány anyagi támogatását. Egy ideig antiszemita volt; mégis visszaszorult a radikális fiatalokkal szemben, akik nemzetiszocialista politikát követeltek. A radikálisok vezére, Basch Ferenc 1938-tól, megalakításától kezdve a hitleri utasításokat követő német népcsoport (Volksbund) vezetője, amely meghamisította Bleyer örökségét, s egyre inkább eltávolodott az államhűségtől.

Átfogó képet ad a *Magyarország nemzetiségi politikája és a hazai németiség 1919-1945 között* című tanulmány. Míg 1918-19-ben a forradalmi kormányzat széles körű autonómiát kívánt biztosítani a németeknek, 1919 után az új rendszer visszatért az elmagyarosítás politikájához. Három iskolatípust szándékozott bevezetni: az elsőben a nemzetiség nyelvén folyt volna az oktatás, a másodikban vegyesen, tantárgyanként nemzetiségi nyelven, illetve magyarul, a harmadikban pedig túlnyomórészt magyarul, csak az anyanyelvet tanították volna külön tantárgyként. Általában a harmadik típust valósították meg, csak a németeknek tettek engedményeket, Németországra való tekintettel. Ezért is alakulhatott meg 1924-ben a Magyarországi Német Közművelődési Egylet, amely egyúttal valamiféle politikai képviselő is volt. Az egylet radikális tagjai német segítséget vettek igénybe. Az 1938-ban alakult Volksbundot 1939-ben törvényesítette a kormány, és 1941-től iskolák fenntartását is engedélyezték Hitler még 1939-ben felvetette Horthynak, hogy a háború után a

magyarországi németeket áttelepíti a birodalom új tartományába. Ezért a németek helyzetében bizonyos ideiglenesség következett be. Az 1941-es népszámlálás során a 477 ezer németből 300 ezer nemcsak német anyanyelvűnek, hanem német nemzetiségűnek is nevezte magát. A kormány úgy vélte, hogy ezek kerülnek majd kitelepítésre. A Volksbunddal szemben kialakult a hazához ragaszkodó németek Hűségmozgalma, de ezt 1944-ben betiltották.

Az egyházak „nemzetiségpolitikája” és a magyarországi németiség című cikkében a szerző kiemeli, hogy az egyházak (katolikus és evangélikus) maguk is az asszimilációt támogatták, nehogy hazafiatlansággal vádolhassák őket. Még a vallásoktatás és az istentiszteleti nyelv terén is alig tettek engedményeket, de az 1941-ben visszacsatolt Délvidék németiségének egyházi különállását meghagyták. Az egyházak megpróbálták fellépni a német újpogánysággal szemben, de a németek 1945-ös kétirányú (keleti, majd nyugati) kitelepítése ellen már semmit sem tudtak tenni.

Két tanulmány foglalkozik a németiség sorsával és magatartásával a második világháború alatt, *Toborzás és kényszersorozás a fegyveres SS-be* címen a szerző ismert könyvének megállapításait összegezi. A háború alatt a szlovák állam hozzájárult, hogy a német nemzetiségűek a Wehrmachtban, hamarosan az SS-ben teljesíthessenek szolgálatot, ugyanezt engedte meg 1941-től a horvát állam. Magyarország 1942-ben kötötte meg az első egyezményt. Ennek értelmében 20 ezer német önkéntesen vállalhatott szolgálatot az SS-ben, de ezért elvesztette magyar állampolgárságát. 1943-ban megkötötték a második egyezményt, újra 20 ezer önkéntesről, de ez a létszám az adott körülmények között már csak nagy nehezen jött össze 1944 februárjára (Romániában, ahol az egyezmény nem tartalmazta az állampolgárság elvesztését, 54 ezer önkéntes jelentkezett, 15 ezer fő pedig a Wehrmachtban teljesített szolgálatot). A magyar hadseregben ugyanekkor 35 ezer német szolgált, kétezer a Wehrmachtban. A magyarországi németek három százaléka lépett be az SS-be, a romániaiak közül tíz százalék. Szorongatott helyzetük miatt a németeknek emberekre volt szükségük, ezért 1944 áprilisában újabb egyezményt kötöttek, most már 40 ezer főről, ezeket már kényszerrel kellett toborozni. 1944 októberében magyarokból álló SS-hadosztályt is szerveztek, többnyire sorozással: Végül is 1944 során Magyarországról 60-80 ezer, összesen tehát mintegy 100-120 ezer embert soroztak be. Az önkéntesek zömmel a visszacsatolt területekről kerültek a német hadseregbe, míg Magyarországon még ellenállás is volt.

A másik tanulmány címe és egyben témája: *SS-akció a délkelet-európai németiség kiűritésére 1944 őszén*. A háború befejező szakaszában a német vezetés megpróbálta a németeket a birodalomba telepíteni a szovjetek előtt. Az augusztus 23-i román fegyverszünet után sürgősen elkezdtek a dél-erdélyi németek kitelepítését Észak-Erdélyen át. De szeptember elejére a hadi helyzet miatt az észak-erdélyieket és a kárpátaljaiakat is ki kellett telepíteni, hamarosan a Buda környéki németekre is sor került. A tanulmány részletesen leírja a reménytelen vonulást szekerekkel, ami persze demoralizálta a magyarországi lakosságot is. Bár október 20.-án a Volksbund is a kitelepítés mellett döntött, az ellenállás egyre nőtt, még a szervezet tagjai sem voltak hajlandók a menekülésre. Csak november végén a dél-dunántúli németek közt mutatkozott hajlandóság az áttelepülésre. A Délkelet-Európa területéről erőszakkal kitelepített németek száma mintegy 250 ezer főre, az ottani németiség mintegy 10 százalékára tehető.

Az ellenállási mozgalom és a magyarországi németiség című tanulmányban Tilkovszky utal a magyarországi ellenállás gyengeségére. 1942-ben 300 ezer volt a volksbundisták száma, közülük mintegy 50 ezren csalódtak és kiléptek. A Volksbund ellen szervezkedő 30-40 ezer fős Hűségmozgalom Horthyhoz és a rendszerhez volt hű, de a Volksbundból kilépők nem csatlakoztak a Hűségmozgalomhoz, mert az magyarkodásra kényszerítette volna őket. A mozgalmat 1944. október 15-e után Szálasiék betiltották. Leginkább még a német bányászok által lakott vidékeken mutatkozott némi ellenállás a kényszerkitelepítés ellen.

A magyarországi németek szerepe a második világháborúban, és ami utána következett címen Tilkovszky Lóránt kifejti, hogy a németeknek a magyar sovinizmus ellen kellett a birodalom segítségét igénybe venniük. Bleyer még valamelyest egyensúlyt tudott tartani. Basch és a Volksbund idején azonban túlsúlyba került a náci német befolyás. 1945 után viszont az egyszerű Volksbund-tagságot öt évig terjedő fogházzal lehetett büntetni. Ekkor két váddal illették a hazai németeket: ők voltak az ötödik hadoszlop (pedig ebben sok magyar is szerepet játszott), illetve államot alkottak az államban. Amikor a kitelepítés szóba került, a vádat az 1941-ben magát német nemzetiségűnek vallott 300 ezer emberre kiterjesztették. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 500 ezer fő kitelepítését rendelte el, pedig ennyi német nemzetiségű összesen sem volt Magyarországon. Végül 170 ezer főt telepítettek ki, és mintegy 230 ezren maradhattak, azok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat.

A Magyarországi németek - szovjet munkatáborokban című téma tárgyalását Tilkovszky azzal indítja, hogy a szovjet katonai hatóságok 1944. december 22-i rendelete szerint a 175 év közötti német férfiak és a 18-30 év közötti nők szovjet területen újjáépítési munkálatokra, meghatározatlan időre mozgósítandók. Létszámuk bizonytalan, mert a szovjetek a hadifoglyokkal együtt tartották őket nyilván. A mozgósítást helyi listák alapján végezték, sok asszimiláltat és polgári lakost is elhurcoltak. Szovjet területre vitték őket, hogy az újjáépítésben és a mezőgazdaságban vegyék igénybe munkájukat. A szovjet-magyar fegyverszüneti szerződés megkötése előtt lezárták az akciót, ezért a szerződés nem szól róla. Német adatok szerint 874 ezer németet hurcoltak el, ebből mintegy 30-35 ezer főt a trianoni országterületről. Más adatok 600 ezer főről szólnak, de ezeknek csak 10 százaléka volt német. 45 százalékuk a nélkülözések miatt elpusztult, és a Magyarországra hazakerülők közül a volt volksbundisták még évekig internálótáborokban sínylődtek.

A kitelepítés és következményei című cikk szerint a potsdami értekezlet döntése alapján a kitelepítés azokra vonatkozott, akik 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat. Csehszlovákia viszont az egész ottani magyar lakosságot ki akarta telepíteni, de a nagyhatalmak 1946 februárjában lakosságcserére kötelezték. A magyar kormányzat a németek helyére kívánta a csehszlovákiai magyarokat letelepíteni. A kitelepítés alól mentesíthetők körét egyre szűkítették. A kommunista párt még az 1947. augusztusi választások után is a kitelepítés folytatását sürgette, amely csak akkor ért véget, amikor 1948-ban megszűnt a németországi katonai megszállási övezetek fogadási készsége. A korábban evakuáltakal együtt 220-230 ezer főre tehető a kitelepítettek száma. Az itt maradt németek állampolgári jogait 1949-50-ben visszaadták, de elkobzott vagyonukat nem. Ezek után többségük a népszámlálásokon magyar nemzetiségűnek vallotta magát, bár a magát németnek vallók arányszáma lassan növekszik. 1980-ban még csak az összlakosság 0,1 százaléka, 1990-ben már 0,3 százaléka.

Zsidók és németek. Zsidó deportáció, német kitelepítés. A Volksbund erősen zsidóellenes volt, de a cionistákkal rokonszenvezett, mert azok ki akartak települni. A németek a zsidótörvényeket mint a konkurencia kizárását üdvözölték. Hitler szándékát a németek háború utáni kitelepítéséről nem vették komolyan. Az 1944-es fejleményeket apátiával fogadták 1945-ben a magyar felfogás az volt, hogy mindenért a németek felelősek, ezért kell őket kitelepíteni. Egyedül Bibó István készített memorandumot 1945 májusában, ebben kifejtette, hogy a zsidók deportálása után Magyarország újabb erkölcsi vereséget szenved, ha hozzájárul a németek kitelepítéséhez, Csehszlovákia pedig jogcímet kap az ottani magyarok eltávolítására. A szellemi élet képviselői, valamint a katolikus és az evangélikus egyház hiába tiltakozott a tömeges kitelepítés ellen. Következő cikkében a szerző felveti a kérdést: „Mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével?” Elsőrendűen a kiváló német munkaerőt. Ezzel a kormány is tisztában volt, de a németek kezén félmillió hold föld és 45 ezer ház volt. A kortársak történelmi igazságszolgáltatásról és új honfoglalásról szónokoltak. A kitelepítéssel azt is bizonyítani akarták, hogy az új magyarországi rendszer nem folytatja a

korábbi politikát. Míg a nyilasokat csak eltévelyedetteknek mondták, a németek közül sok esetben még a Hűségmozgalom tagjai sem kaptak mentesítést. Az első hullámban mintegy 120 ezer ember került az amerikai megszállási övezetbe, a második hullámban 50 ezer a szovjet zónába. Magyarország számára a kitelepítés erkölcsi veszteséggel is járt, hiszen a magyar kormány nem védte meg német ajkú polgárait a Volksbund ellen. Ma már világosan látható, milyen hídszerepet tölthettek volna be Európa és Magyarország között a hazai németek.

Nemzetiségpolitikai gondolkodás Magyarországon a 20. században (Összegzés és kitekintés) címmel zárja Tilkovszky Lóránt fejtegetéseit. Áttekintésében az 1910-es népszámlálás által kimutatott 54,56 százalékos magyar többséget az erőszakolt asszimilációnak tulajdonítja, ami viszont végzetesen elidegenítette a nemzetiségeket. A Trianon utáni közhangulatnál - amely szerint a megmaradt nemzetiségeket asszimilálni kell, és az volt a hiba, hogy ez elmaradt - a kormány mérsékeltebb álláspontra helyezkedett, úgy vélte, az elszakadt nemzetiségeket csak méltányos kisebbségi politikával lehet visszacsalogatni. A revízió érdekében született meg 1928-ban az Új Hungária-koncepció, a soknemzetiségű ország elmélete. Ugyanakkor erőltették a családnevek magyarosítását. A második világháború alatti területgyarapodások révén a nemzetiségek arányszáma 22,5 százalékra emelkedett. Ezért a kormány engedményeket tett, amelyeket a helyi hatóságok elszabotáltak. Csak a németek élvezték 1940, Észak-Erdély visszacsatolása után kivételezett helyzetet. 1945 után a kitelepítések miatt a nemzetiségek aránya tovább csökkent.

A pártállami időkben tovább éltek a rossz sztereotípiák a nemzetiségekről. A sokat emlegetett hídszerep csak szólam maradt. Ma viszont a kölcsönösség a szomszédokkal nehezen valósítható meg, hiszen az ottani magyarok tömbökben élnek, míg a magyarországi nemzetiségek szórványok. A magyar közvélemény nem helyesli a nemzetiségek pozitív diszkriminációját, és sokallja a nekik juttatott állami támogatást.

Mint látható, a tanulmányukból és előadásokból kirajzolódik a hazai németek 1918 utáni története, egészen a kitelepítésig. A szerző mindvégig részrehajlás nélkül ítélt, pozitív és negatív mozzanatok egyaránt mérlegre tesz. Nem titkolja, milyen káros szerepet játszottak a németek a második világháború idején, de elsősorban a visszacsatolt területeken, ahol a két világháború közt a német nemzeti öntudat nagyon megerősödött. De nem titkolja a magyar kormányzat felelősségét sem, amely szinte Hitler karjaiba kergette őket.

Nem látom indokoltnak, hogy a magyar állampolgárságú német szereplők nevét a szerző következetesen magyar formában írja (Basch Ferenc), ezt a régóta alkalmazott módszerét itt nem is indokolja meg. Pedig ha - a szerző véleménye szerint is - németekről van szó, miért ne lehetne nevüket saját nyelvük szabályai szerint írni? Talán azért, mert ma a hazai nemzetiségieknek ugyancsak a magyar névalakot kell használniuk? Tilkovszky Lóránt, aki oly sok együttérzéssel ír németekről, szlovákokról és más nemzetiségiekről, túltehetné magát ezen a nyilvánvalóan helytelen szabályozáson.

A tanulmányokat igen részletes kronológia követi a magyarországi németek történetéről 1919. augusztus 1. és 1945. április 22. közt. (Az utóbbi a Németországba menekült Basch Ferenc memorandumának a dátuma, amelyben a szövetségeseknek meg akarta magyarázni a Volksbund szerepét.) Helyet kap ezenkívül a kötetben Tilkovszky Lóránt Pécsen és Baranya megyében tartott előadásainak a kronológiája (a budapesti, a Tolna, Vas és Veszprém megyei előadások nélkül), valamint Tilkovszky német nemzetiségtörténeti munkásságának bibliográfiája. Sajnálatos, hogy ehhez az erősen németcentrikus könyvhöz mindössze fél oldalas német nyelvű rezümé és tartalomjegyzék kapcsolódik.

A könyv a szerző korábban magyarul és németül megjelent publikációira épül, azoknak mintegy rövid foglalata. Kár, hogy nem tudjuk meg, hol jelentek meg eredetileg az egyes tanulmányok, vagy legalább hogy mikor. Ez tájékoztatna bennünket a szerző tudományos fejlődéséről.

Niederhauser Emil